

MÜASIR İNGİLİS DİLİNDƏ MÜBTƏDA MƏSDƏR TƏRKİBİ VƏ ONUN AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ QARŞILIĞI

Açar sözlər: söz, xəbər, baş cümlə, feil, dilçilik, mübtədə məsdər tərkibi, misallar, qarşılıq.

Key words: word, predicate, principal clause, the verb, linguistics, the subjective infinitive construction, example, the ways of expression.

Ключевые слова: слово, сказуемое, главное предложение, глагол, языкознание, примеры, субъективная инфинитивная конструкция, способы выражения.

Mübtədə məsdər tərkibində məsdər semantik cəhətdən cümlənin mübtədasi ilə bağlı olur. Burada mübtədə adlıq halında olan isim və ya əvəzlik ifadə olunur. Belə birləşməyə mürəkkəb mübtədə deyilir və əksər hallarda cümlənin xəbəri məchul növdə olur. Həmin tərkibdə işlənən feilləri L.Qöksadze aşağıdakı şəkildə qruplaşdırır:

1) Demək, söyləmək mənasını ifadə edən feillər: *say, tell, report, declare.*

Julia was said to be the most famous actress in England (Maugham).

Two people are reported to have been injured in the accident (O. Wilde).

The Star-child is reported to be the new lord of the city (O. Wilde).

2) Əqli və ya fiziki fəaliyyət bildirən feillər: *acknowledge, believe, claim, consider, expect, find, know, mean, presume, regard, suppose, estimate, think, understand, warrant, see, hear, feel.*

The terrace was believed to be safer from hand grenades (G. Greene).

The Shetland Islands are usually considered to be a part of Scotland.

If a person is missing for 7 years he is presumed to be dead.

It was supposed to be Michael's private sitting-room (Maugham).

3) Məcburiyyət, səbəb, məcburetmə bildirən feillər: *make, cause, urge, compel, press, oblige.*

Julia was made to give a little part to Avice Griston (Maugham).

Hens was made to work at the Miller's mill from morning till night (O. Wilde).

Because of the rain we, were compelled to stay indoors.

4) Qarışıq feillər: *ask, advise, allow, command, direct, help, intend, invite, order, remind, teach, trust, warn:*

You were asked not to leave the car there. We were advised to stay at home today.

We were never allowed to smoke in that house.

They were commanded to come at once.

All the relatives were invited to spend the weekend with us. Baş cümləsi *it is said, it is known, it seems, it is likely* tipli qeyri-müəyyən şəxslə cümlə ilə ifadə olunmuş, tabeli mürəkkəb cümlələri "mübtədə hal və məqsəd" tərkibi ilə də ifadə etmək mümkündür. Bu tərkibi bəzi qrammatistlər "mürəkkəb mübtədə" da adlandırırlar.

It seems he has half a dozen languages at his finger tips = He seems to have half a dozen languages at his finger tips.

Dəyişən, o altı dili beş barmağı kimi bilir.

Misaldan görüldüyü kimi, ümumi halda olan isim və ya adlıq halında ola əvəzlik və məsdər ilə ifadə olunmuş bu tərkib Azərbaycan dilinə modal sözlə başlanmış sadə cümlə kimi tərcümə edilir.

İngilis cümləsinin xəbəri olan *seem* Azərbaycan cümləsində modal söz kimi, *to have* məsdəri isə Azərbaycan cümləsinin xəbəri kimi verilir.

Bu tərkib məsdərin bütün formaları ilə işlədilir:

He is known to be an influential member of one of the most pestilent secret societies in the country (E.L. Voynich. The Gadfly p.259) = It is known that he is on influential member of one of the most pestilent secret societies in the country.

Onun ölkədə çox ziyanlı gizli cəmiyyətlərdən birinin nüfuzlu üzvü olması məlumdur = Məlumdur ki, o, ölkədə çox ziyanlı gizli cəmiyyətlərdən birinin nüfuzlu üzvüdür.

He is known to be preparing for his exam = It is known that is preparing for his exam. = Məlumdur ki, o, imtahanlara hazırlaşır.

He is known to have been a good student - It is known that he has been a good student.

Məlumdur ki, o, yaxşı tələbə olub = Onun yaxşı tələbə olması məlumdur.

He is known to have been studying English for six months = It is known that he has been studying English for 6 months. = Məlumdur ki, o, altı aydır ingilis dili öyrənir.

The newspapers are known to be brought in the morning = // is known that the newspapers are brought in the morning. = Məlumdur ki, qazetlər səhər gətirilir. *This book seems to have been translated by comrade N - It seems that this book has been translated by comrade N* = Deyəsən, bu kitab yoldaş N tərəfindən tərcümə edilib.

Mübtədə məsdər tərkibi aşağıdakı hallarda işlədilir:

I. Xəbəri məchul növdə olan aşağıdakı feillərlə:

to see	-is seen	-are seen	-görünür
to hear	-is heard	-are heard	-eşidilir
to think	-is thought	-are thought	-güman olunur
to know	-is know	-are known	-məlumdur
to believe	-is believed	-are believed	-güman olunur
to assume	-is assumed	-are assumed	-zənn edilir
to take	-is taken	-are taken	-hesab edilir
to suppose	-is supposed	-are supposed	-zənn edilir, olunur
to require	- is required	-are required	-lazımdır
to report	-is reported	- are reported	- xəbər verilir
to consider	-is considered	-are considered	-hesab olunur
to expect	-is expected	-are expected	-gözlənilir
to state	-is stated	-are stated	-göstürülür
to find	-is found	-are found	-hesab edilir

Ex. *The men who were executed in Bologna are known to have been nothing but common malefactors.* (E.L. Voynich, *The Gadfly*, p.99).

Məlumdur ki, Boloniyada edam olunan adamlar adi cinayətkarlardan başqa bir şey olmayıblar. *They are supposed to have finished their work.*

Belə hesab olunur ki, onlar işlərini qurtarıblar.

II. Məlum növdə olan aşağıdakı feillərlə:

to appear – deyəsən, aşkar olmaq; to seem – deyəsən; to prove – demə; to happen – təsadüfən

Mübtədə məsdər tərkibi ilə bu feillərin mənasına xüsusi diqqət vermək lazımdır: adətən “sübut etmək” mənasında olan *to prove* feili, ondan sonra məqsəd gəldikdə “demə” kimi tərcümə edilir, aşkar olmaq, peyda olmaq mənasında olan *to appear* isə “deyəsən” kimi, elə “gəlmək” mənası olan *to seem* də “deyəsən” kimi tərcümə edilir.

Do you happen to have guessed which sect I belong to? (The Gadfly, p. 194).

Təsadüfən hansı təriqətə mənsub olduğumu duymusanmı? *Do you happen to have any friends there you want to send that ivy to?* (The Gadfly, p. 236). Təsadüfən orada bu sarmaşığı ona göndərmək istədiyini bir adamın varmı?

I seem to recognize the name, somehow (The Gadfly, p. 111). Hər halda, deyəsən, bu ad mənə tanışdır.

He appears to be a gentleman of many adventures and unknown antecedents (The Gadfly, p. 98). Onun çoxlu macərələri və naməlum sənədləri olan bir cənab olması aşkar olur.

In fact, he appears to be so much too good for this world that he ought to be politely escorted into the next (The Gadfly, p. 137). Aşkar olur ki, əslində o bu dünya üçün (cox, o qədər olduqca) yaxşıdır ki, çox nəzakətlə o birisinə göndərilməlidir.

You see, I happen to be his wife (S. Maugham. *The Moon and Sixpence*. H.36) = Bilirsənmi, təsadüfən mən onun arvadıyam.

Alice didn't seem to have heard me. (LBraine. *Room at the Top*. p. 64) = Deyəsən Alisa məni eşitməyib.

III. Bağlayıcı fel və sifətlərlə: *likely, unlikely, certain, sure* (ismi xəbər)

to be likely	- is likely	- are likely	-güman ki,
to be certain	- is certain	- are certain	-yəqin ki,
to be sure	- is sure	- are sure	-sübhəsiz, mütləq

Bu ifadələrlə işlənən məsdər Azərbaycan dilində feilin şəxslə formasının gələcək zamanı ilə tərcümə edilir.

Misallar:

Is Rivares likely to be tried in Brisighella or taken in to Rivenna? (The Gadfly, p. 255). Rivaresi Briziqeldə mühakimə edəcəklər yoxsa aldadıb Rivenə aparacaqlar?

Oh, Pm not likely to set killed (The Gadfly, p. 240) = Oh, güman ki, məni öldürməyəcəklər.

... but they are not likely to let power to be taken out of their hands without a fight, ... (The Gadfly, p. 93). ... lakin onlar yəqin ki, hakimiyyətin onların əlindən silahsız alınmıssa yol verməyəcəklər.

We are certain to finish this work todey = Biz yəqin ki, bu işi bu gün qurtaracağıq.

He is sure to return soon = O, mütləq tezliklə qayıdacaq.

Mübtədə tərkibinə xəbəri *is said, are said* və yaxud *is (are) likely* tipli sözlər olan təyin budaq cümlələrində də rast gəlmək olar. Bu halda təyin budaq cümləsi vergüllə ayrılır, ancaq “*which*” bağlayıcı sözü və “*to be*” feli düşürsə, vergül *said, believed, likely* və s. sözlərinin qarşısında qoyulur.

The only person who seems to have forgotten or somehow made a mistake at the last moment is Rivares himself (The Gadfly, p. 255). Axıncı dəqiqədə, deyəsən, unutmuş (məktubu) və ya necəsə səhv etmiş yeganə adam elə Rivaresin özüdür.

The experiment, (which is) believed to have proved successful, will be discussed at the conference. Muvəffəqiyyətli kecməsi güman olunan təcrübə gələn konfransda müzakirə ediləcək.

The transformers, (which are) likely to arrive tomorrow, must be examined as soon as possible. Sabah gəlməyə güman olunan transformatorlar mümkün qədər tez sınaqdan keçirilməlidir.

Misallardan göründüyü kimi, bu tipli təyin budaq cümlələri Azərbaycan dilinə sadə cümlə kimi tərcümə edilir, mübtədə məsdər tərkibi isə həmin cümlələrdə feli sifət olur.

Demək olar ki, əksər dilçilər tərəfindən mübtədə məsdər tərkibi kimi qəbul edilən bu konstruksiyanı bəzi dilçilər “genişləndirilmiş üzv”, bəziləri “üçelementli quruluş” və s. adlandırmışlar. İndiyə qədər həmişə mürəkkəb mübtədə kimi izah olunan mübtədə və məsdər tərkibi L.S.Barxudarov, D.A.Ştelinq tamamilə başqa cür izah edirlər. Onlar bundan “ikinci xəbər” adlanan bəhsdən danışır və göstərir ki, ikinci xəbər həmişə söz birləşməsi ilə ifadə olunur: Bu birləşmənin birinci elementi məchul növdə olan feil predikativ formada kiminsə fikrini, ehtimalını, təsirini və s. bildirir. Bu birləşmənin ikinci elementi məsdər formasında, feili sifət formasında olan fel, bəzən başqa nitq hissəsi xəbərin əsas mənasını ifadə edir, yəni məchul növdə olan təhsirli feil + məsdər, feili sifət, ismi sifət. Bu da ondan irəli gəlir ki, tamamlıq məsdər tərkibində əsas feilin mübtədəsindən başqa məsdərin qabağında özünün subyekti olur ki, bu da ikinci mübtədə adlanır. Mübtədə məsdər tərkibində isə cümlədə ancaq bir mübtədə var və həmin mübtədə predikativ formada olan feillə işlənmişdir. L.S.Barxudarov, D.A.Ştelinq bu xəbər formasına fiziki qavrayış (*to see, to hear*), əqli bacarıq (*to suppose, to expect, to know, to consider, to believe* və s.) aşkar edilmə (*to find, to catch*), nitq fəaliyyəti (*to say, to report, to declare*), bir kəsi bir şey etməyə məcbur etmə mənasında olan məcburiyyət feillərini (*to elect, to make, to appoint*) daxil etmişdir.

Onlar adətən məlum növdə işlənən (*to seem, to appear, to happen, to chance* və *to turn out* feilləri) + məsdər birləşməsinə isə feili xəbər bəhsində mürəkkəb feli xəbər (*compound verbal predicate*) kimi izah etmişlər.

Digər müəlliflərdən fərqli olaraq M.Qanşına, N.Vasilyevskaya qeyd edirlər ki, adlıq halda olan isim və ya əvəzlik və məsdər baxmayaraq ki, bir-birindən aralı durur, bu tərkibdə onlar bir-biri ilə sıx bağlıdır və sintaktik cəhətdən mürəkkəb mübtədə funksiyası yerinə yetirir.

Mübtədə məsdər tərkibli cümlənin mənası giriş *it* əvəzliyi ilə başlanan cümlələrdə verilə bilər, bu halda sadə cümlə ilə mürəkkəb cümlə sinonim təşkil edir.

Məsələn: *The expedition, was reported, to have landed safely. It was reported, that the expedition had landed safely.*

Demək, xəbər vermək, gözləmək, feilləri ilə işlənən mübtədə məsdər tərkibləri Azərbaycan dilinə qeyri-müəyyən şəxslə cümlə kimi tərcümə olunur.

He is said to be very ill – cümləsinin Azərbaycan dilinə ən yaxşı variantı belədir: = Deyirlər ki, o xəstədir. Onun xəstə olması deyilir = cümləsi bizcə ədəbi dil normalarından kənaradır.

U.Koshevaya Subjective predicative və Objective predicative konstruksiyalardan danışarkən qeyd edir ki, bu konstruksiyaların hər ikisində həm məsdər həm də feili sifət I işlənə bilər. Müqayisə üçün müəllif aşağıdakı cümlələri təhlil edir:

- 1) *They expect him to come - They expect him coming.*
- 2) *He is expected to come - He is expected coming.*

OP konstruksiyada 2 binar qrup vardır. *They expect* 1-ci binar qrupdur. Onun özü də 2 elementdən ibarətdir. *Him come (coming)* 2-ci binar qrupdur və o da 2 elementdən ibarətdir. Bu 2 qrup nəinki daxilən bir-biri ilə bağlıdır, həm də bir-birinə tabelilik əlaqəsində dayanır. (hipotaksis). 2-ci binar qrup məhdudlaşdırıcı bir tənzimləyicidir. O da *expect* feilində ifadə edilmiş daxili məhdudluğun miqyasını bildirir.

Mübtədə məsdər tərkibindən bəhs edərkən daha bir məsələyə də diqqət yetirmək lazımdır. Məsələ burasındadır ki, *to seem* feili ilə işlənən cümlələrdə xəbərin növü haqqında dilçilərin fikri müxtəlifdir. Onların fikrincə, mürəkkəb xəbərin ən çətin tiplərindən biri *to seem* feili ilə ifadə olunan xəbərdir.

O.İ.Musayev, V.A.Kauşanskaya, N.A.Kobrina *to seem* feilini mövcudluq bildirən bağlayıcı feillər qrupuna aid etmişlər.

He seemed bewildered.

M.Qanşına, L.S.Barxudarov *to seem, to appear* feillərini zahiri görünüş bildirən bağlayıcı feillər qrupuna aid edirlər.

Maykl Svon bağlayıcı feilləri birləşdirici feillər adlandıraraq onları 4 qrupa bölür. Onlardan da *to seem, to appear, to hear, to look, to smell, to sound, to taste* feillərini hissiyyət bildirən feillər qrupuna daxil edir.

to seem feili quruluşuna görə mürəkkəb xəbər, mənasına görə isə *hərəkət bildirən, vəziyyət bildirən, keyfiyyət bildirən və qarışıq xəbər* yarada bilər.

to seem feilindən sonra isim və ya ismi birləşmə, əvəzlik, say, sifət, zərf, hal-vəziyyət bildirən söz gəldikdə, o, *mürəkkəb ismi xəbər* yaradır.

She didn't seem very sure. Garry seemed pretty angry to me. That seems a risky thing to try.

to seem feilindən sonra məsdər, cərənd və ya keçmiş zaman feili sifət gələrsə o, *mürəkkəb feili xəbər* yaradır.

You seem to know everything. I seem to have lost my car keys. The whole frame seemed broken.

to seem feili həmçinin qarışıq xəbər də yaradır. Belə ki, o, *hərəkət - vəziyyət, hərəkət-keyfiyyət* bildirən mürəkkəb ismi xəbər əmələ gətirir.

to seem feilindən sonra məsdər və vəziyyət bildirən söz birgə işləndikdə o, *hərəkət-vəziyyət* bildirən mürəkkəb xəbər olur.

He seems to be ashamed

Hərəkət-keyfiyyət bildirən xəbər kimi *to seem* feili özündən sonra məsdər və sifət tələb edir.

He seems to be sad. The coat seems to be too big for you.

O.Musayev, V.A.Kaşanskaya, M.Qaşına, M.A.Belyayeva, R.Kverkin fikrincə isə N.Kobrinanın qarışıq xəbər adlandırdığı bu tip xəbərlər mübtəda məsdər tərkibidir. Bu zaman feil yalnız məlum növdə olur.

The rainbow seemed to end on the hillside.

It seemed as though she didn't have a friend in the world.

N.A.Kobrina sonradan “İngilis dili qrammatikasının sintaksisi” kitabında mürəkkəb feili xəbəri və qarışıq xəbər qruplarını birləşdirərək, bu tip cümlələrdə *to seem* feilinin məhz iki istiqamətli mürəkkəb feili xəbər yaratdığını təsdiq edir.

He seemed to misunderstand me.

to seem feili həmçinin modal ismi xəbər də yarada bilir.

This must seem very strange.

to seem feilinin inkar forması 2 yolla düzəlir:

He doesn't seem to understand me. He seems not to understand me.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev Kamal. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1988.
2. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. Москва, 1973.
3. Blokh M.Y. Theoretical English Grammar. Moscow, 1993.
4. Ilyish B.A. The Structure of Modern English. Moscow, 1965.
5. Kaushanskaya V.L., Konver R.L., Kozhevnikova O.N. and others A Grammar of the English language. Moscow 1967.
6. Kobrina N.A., Korneyeva E.A., Ossovskaya M.I., Guzeyeva K.A., An English Grammar. Morphology. Moscow, 1985.
7. Maclin Alice. Reference Guide to English: A Handbook of English as a Second Language. USIA Washington, 1966.
8. Musayev O.I., İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Maarif 1996.
9. Goksadze Lily, Nana Mamatsashvili, Bolkvadze Salome. An Advanced Course of Current English Grammar. Volume 2. Tbilisi University Press, Tbilisi, 1998.
10. Galsworthy J. The Forsyte Saga. Moscow: Progress Publishers, 1974.
11. Maugham S. The moon and Sixpence. Moscow: Progress Publishers, 1972.
12. Wilde O. Fairy Tales. Moscow: Progress Publishers, 1963.

The Subjective Infinitive Construction in English and ways of its expression in Azerbaijani

Summary

The article deals with the Subjective Infinitive Construction in English and ways of its expression in Azerbaijani. Here have been explained the opinions of different scientists such as V.Kaushanskaya, N.Kobrina, O.Musayev, E.Ganshina, M.Blokh, R.Murphy, A.Palmer, Z.Barkhudarov, B.Ilyish and others. Several important definitions are shown in the article in order to determine its main peculiarities. The author gives the main ways of its expression in Azerbaijani. As is known, there exist certain differences between two languages because of their belonging to different language families, and grammatical structures. The practical examples have been taken from different original fiction.

Субъектная инфинитивная конструкция в современном английском языке и способы его выражения в азербайджанском языке

Резюме

В статье вкратце рассматриваются субъектные инфинитивные конструкции в английском языке и способы его выражения в азербайджанском языке. В нем излагаются взгляды различных ученых, таких как В.Каушанская, Н.Кобрина, О.Мусаев, Е.Ганщина, М.Блох, Р.Мерфи, А.Пальмер, Л.Бархударов, Б.Ильиш и других. В статье выдвинуты несколько важных определений, способствующих определению сущности субъектных инфинитивных конструкций. Автор выявляет основные способы выражения этих конструкций в азербайджанском языке. Как известно, между этими двумя языками существуют определенные различия, так как они принадлежат к различным языковым семьям и имеют различные грамматические структуры. Приведенные в статье примеры взяты из художественной литературы.

Rəyçi: dos. S.Ə.Cəfərova